

Tiesas ieteiktas mediācijas process: Latvijas sertificēto mediatoru pieredze

Sertificētu mediatoru padomes statistika no 2015. līdz 2021. gadam¹ liecina, ka visbiežāk tiesa ir mediācijas ieteicēja. Pētījuma mērķis - balstoties sertificētu mediatoru pieredzē, veikt tiesvedības un mediācijas kā strīdu risināšanas metožu paralēlas īstenošanas analīzi, lai noskaidrotu, kā tiesvedības un mediācijas mijiedarbība ietekmē mediācijas procesa gaitu.

Tiesvedības un mediācijas procesu mijiedarbībai ir vairākas izpētes dimensijas: tiesiski normatīvā, ētiskā un instrumentālā dimensija. Tiesiski normatīvā dimensija attiecas uz tiesību normām, kas nosaka mediācijas priekšlikuma izteikšanu, tiesvedības procesuālajām darbībām, ja ir uzsākta mediācija, tiesvedības gaitu atkarībā no mediācijas rezultāta. Ētiskā dimensija ir saistīta ar dilemmu, kad strīda puses ir mudinātas rīkoties, ievērojot pilnīgi atšķirīgus principus – sacensību un sadarbību. Instrumentālā dimensija raksturo mediācijas norises procesu - mediatora lomu un funkcijas, mediantu komunikāciju, motivāciju ievērot mediācijas principus un gaidas no mediācijas kā tiesvedībai alternatīvas strīda risināšanas metodes. Pētījumā tika izmantotas šādas metodes – dokumentu analīze, mediācijas statistikas analīze, padziļinātās daļēji strukturētās intervijas ar sertificētiem mediatoriem (n=18, intervijas veiktas 2021. gada jūlijā-septembrī), pirmās un otrās instances tiesnešu aptauja (n=92, aptauja veikta 2021. gada septembrī).

Mediācijas likuma 17. panta pirmā daļa nosaka, ka "tiesas ieteikta mediācija ir mediācija, kuru vada mediators, ja tiesvedības gaitā, kamēr lietas izskatīšana pēc būtības nav pabeigta, puses pēc tiesas vai tiesneša ieteikuma izteikušas gribu atrisināt domstarpības, izmantojot mediāciju". Tiesneša pienākums piedāvāt pusēm izmantot mediāciju strīda risināšanai ir noteikts Civilprocesa likumā no 01.01.2015., tādējādi ieviešot tiesas ieteiktu mediāciju. Tiesas pienākums ieteikt mediāciju var tikt īstenots uzreiz pēc lietas ierosināšanas, sagatavošanās sēdē vai iztiesāšanas laikā līdz brīdim, kad pabeigta lietas izskatīšana pēc būtības.

Pētījumā veiktās tiesnešu aptaujas rezultāti rāda, ka visizplatītākā prakse tiesnešu vidū ir ieteikt mediāciju pirmajā tiesas sēdē, iepazīstinot lietas dalībniekus ar viņu tiesībām vai jebkurā brīdī lietas izskatīšanas pēc būtības laikā. Mediatoru vērtējumā mediācijas ieteikšana var tikt īstenota dažādās tiesvedības procesa stadijās. Pirms prasības iesniegšanas tiesā, kad vēl nav radušies izdevumi par procesuālo dokumentu sagatavošanu un puses nav sniegušas paskaidrojumus, advokāti nav sākuši argumentēt, tādējādi apturot konflikta tālāko eskalāciju. Tāpat ir novērots, ka piemērots brīdis mediācijas ieteikšanai ir lietas izskatīšanas pēc būtības noslēguma posmā, kad puses ir nogurušas tiesāties, pieaugot pušu motivācijai atrisināt strīdu sadarbības ceļā. Vadmotīvs mediācijas ieteikšanai mediatoru skatījumā ir "jo agrāk, jo labāk", turklāt nozīme ir arī mediācijas ieteikuma kvalitātei, kas aktualizē diskusiju par obligātas mediācijas konsultācijas ieviešanu, īpaši ģimenes lietās pirms tiesvedības procesa uzsākšanas.

Mediācijas efektivitātes viens no priekšnoteikumiem ir pušu motivācija risināt strīdu mediācijas ceļā, kas nozīmē tādu mediācijas principu kā brīvprātība, pašnoteikšanās un sadarbība ievērošanu. Sertificēto mediatoru pieredze atklāj, ka tiesas ieteiktas mediācijas gadījumā galvenie mediantu motīvi ir pieņemt tiesas kā institucionālas autoritātes ieteikumu (daļā gadījumu šo motīvu papildina vēlme izpatikt tiesai vai bailes no tiesas ieteikuma neievērošanas); uzticēšanās tiesas kompetencei par mediācijas piemērotību; vajadzība atrisināt strīdu; normalizēt savas pozīcijas un emocijas; pušu izpratnē iegūt medianta kā eksperta atzinumu (lai gan mediators tādu nesniedz); izbeigt tiesvedību (daļā gadījumā tas ir arī nogurums no ilgstošas tiesvedības).

Tāpat ir vērojama arī formāla motivācija, kuru cita starpā raksturo pušu vēlme uzturēt pozitīvo tēlu. Mediatoru prakse atklāj arī vairākus slēptos motīvus, kuri var būt kā apzināti, tā neapzināti, piemēram, papildu informācijas iegūšana tiesvedībai no otras puses; tiesvedības procesa novilcināšana un nepieciešamība iegūt laiku; vēlme sodīt otru pusi; iespēja rast sev labāku risinājumu, nekā tas varētu būt tiesvedības rezultātā. Izvērtējot pušu motivācijas šķautnes, mediatori atzina, ka tiesas ieteiktai mediācijai pastāv augstāka formālisma un pušu manipulācijas riski kā tīrajai mediācijai, kas puses izvēlas mediāciju pēc pašu iniciatīvas (bez tiesas ieteikuma).

Mediācijas piemērotību strīda risināšanā lielā mērā nosaka konflikta eskalācijas pakāpe. Mediatoru pieredze liecina, ka tiesas ieteiktas mediācijas gadījumā eskalācijas pakāpe ir augsta, to raksturo pušu savstarpēja cīņa par uzvaru un nepietiekami resursi pašām, bez starpnieka atbalsta un iesaistes, atrisināt radušos strīdu. Tiesvedības process eskalē konfliktu, jo atbilstoši Civilprocesa likuma 10. pantā noteiktajam sacīkstes principam puses realizē savas procesuālās tiesības sacīkstes formā. Eskalāciju sekmē arī sākotnēji vienpusējais katras strīdu puses redzējums par situāciju, kā arī strīda publiskošana tādā nozīmē, ka tā risināšanā palielinās tieši vai netieši iesaistīto loks, pušu pārstāvošo interešu koalīcijas. Mediācijas procesā, kā atzina mediatori, konflikta eskalācijas pakāpe tiek virzīta atpakaļ uz zemāku pakāpi, radot iespēju pušu sadarbībai un cieņpilnai komunikācijai strīda risinājuma meklējumos.

Pētījuma rezultātā ir izvirzīti šādi galvenie secinājumi:

- Tiesas ieteiktas mediācijas procesu galvenie ietekmējošie faktori ir mediācijas uzsākšanas brīdis (sākums, beigas – drīzāk pozitīva ietekme; vidus posms – drīzāk negatīva ietekme); strīda eskalācijas pakāpe; ārējie aģenti (pušu atbalsta personas un citas iesaistītās trešās puses) un to vajadzības; pušu slēptie apzinātie un neapzinātie mediācijas izmantošanas; pušu lomas kā prasītājam un atbildētājam tiesvedības procesā; pušu izpratne par strīda risināšanas stratēģijām – sacensību un sadarbību.
- Tiesas ieteiktas mediācijas efektivitāti būtiski ietekmē mediācijas ieteikšanas brīdis, kuram vēlams būt pēc iespējas agrīnākā strīda risināšanas posmā. Lai to sekmētu, līdzās ieteikumam īstenot sistemātisku un atkārtitu mediācijas ieteikšanu strīdniekiem, sertificētiem mediatoriem un tiesnešiem ir atbalstoša attieksme par obligāto konsultāciju par mediāciju, īpaši ģimenes strīdos, kuri ir saistīti ar bērnu interešu ievērošanu. Šāda prakse palielinātu gan pušu informētību un izpratni par mediāciju un tās potenciālu strīdu risināšanā, gan ļautu veikt zināšanās balstītu strīda risināšanas metodes izvēli.
- Raugoties no normatīvi tiesiskā ietvara, mediācijas rezultāts var būt divu veidu – ar vai bez vienošanās. Mediācijas prakse būtiski paplašina mediācijas rezultāta izpratni - tiesas ieteiktas mediācijas pozitīvs rezultāts ir tverams plašāk kā pušu vienošanās akts. Ne mazāk būtisks rezultāts ir atjaunota vai transformēta pušu komunikācija, konstruktīvāks tiesvedības process, pušu noslēgts izlīgums kā tiesvedības rezultāts.